

FOUCAULT'DA ÖZNEİN YİTİMİNDEKİ NİETZSCHECİ ETKİLER

Ufuk BİRCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, ufuk.bircan@hbv.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-0644-2769

Bircan, Ufuk. "Foucault'da Öznenin Yitimindeki Nietzscheci Etkiler". idil, 97 (2022 Eylül): s. 1279–1286. doi: 10.7816/idil-11-97-02

ÖZ

Michel Foucault ilerleme, süreklilik, nesnellik ve akıl temelli bir tarih anlayışını reddeder. Tarihin soybilimsel olarak incelenmesi sonucunda kırılmalıkların, ilişkisiz olaylar bütünü ve keyfiliklerin ortaya çıkması nedeniyle Foucault her bir dönemin kendine ait bir epistem çevresinde şekillendiğini iddia eder. Bu çalışmada Foucault'un özne, iktidar ve tarih konularındaki çalışmalarını, Nietzsche'nin soybilim kavramı ve batı metafiziği eleştirisinden etkilendiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Nietzsche'nin tarih savı batı metafiziğinde merkezi bir konumda olan özne ve hakikat anlayışını yerinden etmiştir. Foucault soybilim metodunu kullanarak köken arayışına eleştiri getirmiş ve Kartezyen felsefe geleneğindeki özne nesne ilişkisinin çöktüğünü ve değerinin kalmadığını iddia etmiştir. Nietzsche, rasyonalist batı kültüründeki felsefe, bilim ve ahlak anlayışının Tanrı'nın ölümü ile yeniden ele alınması gerektiğini öne sürer. Tanrı'nın ölümüyle klasik hakikat düşüncesi ortadan kalkmış olduğundan insan bu dünyada bütün teleolojik kökeninden mahrumdur. Foucault, klasik hakikat düşüncesinin devamı olan ve 20. yüzyılda inşa edilen özne anlayışını eleştirerek modern toplumun kökensel bir bağının olmadığını, bireyin iktidar tarafından sunulan bir kimliğe büründürüldüğünü savlar.

Anahtar Kelimeler: Soybilim, tarih, Nietzsche, Foucault, özne

Bu çalışma 2010 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalında Prof. Dr. Sabri Büyükdüvenci danışmanlığında savunulan "Michel Foucault'nun Özne Tarihini Yeniden Okuyuşu" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Makale Bilgisi:

Geliş: 16 Temmuz 2022

Düzeltilme: 11 Ağustos 2022

Kabul: 12 Eylül 2022

© 2022 idil. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Nietzsche, Foucault'yu önceleyen ve onun düşünceleri üzerinde en fazla etkisi olan filozoflardan biridir. XIX. yüzyıl Batı Avrupa kültürünün çıkmazlarını, yine döneme özgü yaşam pratikleri içinde değerlendiren Nietzsche gibi Foucault da şimdinin tarihini rastlantısal detaylar yığını üzerinden pratiklerin ve kurumların kökenlerini izleyerek yazar. Bu anlayış, alışlagelmiş bir köken araştırmasının aksine kaçınılmaz ilerlemenin, önemli anlatıların altını kazan soybilimsel bir anlayıştır. Bu çalışmada Foucault'un, üzerinde durduğu öznellik, etik, süreksizlik ve iktidar gibi birçok konu ele alınmıştır. Nietzsche'den devşirdiği bu tarih anlayışından faydalanan Foucault'un genel olarak Nietzsche'nin özne merkezli düşünce sistemine ve tarihin teleolojik bağlamda kabul edilmesine getirdiği eleştiriye benzer bir tavır sergilediği düşünülmür. Bu çalışmada Foucault'un tarihteki olaylar arasındaki süreksizliğin ve ilişkisizliğin ortaya çıkarılması gerektiği savıyla Nietzsche ile ayrıştığı temel noktalar gösterilmeye çalışılmıştır.

Öznenin Yitimi

Nietzsche, tarihe erekselliklerin ve idealleştirilen anlamların tarihi olarak bakmaz. O'nun çabası "şimdi'yi 'geçmiş'ten ayırarak 'şimdinin yasallığı'nı kaldırmaya yönelik bir çabadır" (Sarup, 1995: 73). Bu çaba, meşru bir süreklilik zemininde tanımlanan tarihi, bu zeminin dayandığı köken düşüncesini, "hakikate mekan olma" anlamında köken-hakikat ilişkisini ve tüm bunların belirleyicisi konumundaki özne anlayışını derinden sarsmıştır. Bu noktada Nietzsche'nin özne ve hakikati yerinden ettiği görülür: "Halk ahlakı da gücü, gücün ortaya konuşundan ayırır, sanki güçlü insanın arkasında kayıtsız, kendini ortaya koymakta özgür, bir dayanak varmış gibi. Oysa böyle bir dayanak yoktur; eylemlerin, etkinin, oluşun, ardında "varlık" yoktur; "eyleyen", eyleme eklenmiş uyduruk bir şeydir" (Nietzsche, 1997: 46,47).

Tamamıyla rasyonel ve teleolojik bir tarih okuması üzerine inşa edilen bir felsefi söyleme dayalı Batı düşüncesi, tarihi ideal bir amaca yönelik evrimsel bir süreç olarak tanımlar. Fakat Foucault'ya göre, bu tarih anlayışı sürekliliğin kristal yapısını zedeleyecek birçok kırılma ve kopuşla hesaplaşmalıdır. Foucault bu hesaplaşma için yeni sorulara ihtiyaç olduğunu şöyle ifade eder:

(Uyumsuz olaylar arasında hangi ilişki kurulabilir? Onlar arasında zorunlu bir sıra nasıl gerçekleşebilir? Onları aşan sürekliliğin ya da oluşturmakla sona erdirdikleri bütünlüğün anlamı nedir? Bir tamlık tanımlanabilir mi ya da ard arda gelişleri yeniden kurmakla yetinmek mi gerekir?) [soruları]nın yerini bundan böyle başka tip sorular almıştır: Hangi tabakaları birbirinden ayırmak gerekir? Hangi tip serileri kurmak gerekir? Onlardan her biri için hangi dönemleştirme ölçütlerini benimsemek gerekir? Hangi ilişkiler sistemi (hiyerarşi, egemenli, kat kat sıralama, tek anlamlı belirleme, çevrimsel sebeplilik) baştan başa tasvir edilebilir? Hangi seriler serisi kurulabilir? Farklı olay dizileri hangi tablo içinde, geniş ölçüde, belirlenebilir?" (Foucault, 1999: 14).

Bu yeni sorular ışığında, Foucault'nun geleneksel olarak tarihi olayların bazı benzerliklere dayanarak üst birimlerde toplanmaları fikrinden uzaklaştığı söylenebilir. Bununla beraber Foucault'nun, tarihi oluşturduğu varsayılan bu olayların arasında ya da üzerinde onları birbirine bağlayan bir 'süreklilik' ilişkisi olamayacağını düşündüğünü söylemek abartılı olmayacaktır.

Foucault, *Nietzsche*, *Soybilim*, *Tarih* adlı çalışmasında çizgisel gelişimler betimleme gayreti ile soybilimi karşılaştırmış ve Hegelci tarih anlayışını eleştirerek Nietzsche'nin tarih anlayışına yakınlaşmıştır. Ona göre soybilimin temel görevi:

Olayların tekilliğini, her türlü tekdüze erekliliğin dışında saptamak; en beklenmedik yerde ve sanki hiç tarihi yokmuş gibi olan şeyin içinde –duygular, aşk, bilinç, içgüdülerde- bu olayların yolunu gözlemek; olayların döngüsünü, evrimin yavaş eğrisini çizmek için değil, farklı roller oynadıkları farklı sahneleri yeniden bulmak için kavramak; hatta boşluk noktalarını, geçekleşmedikleri anı tanımlamak. Demek ki soybilim bilgide titizlik gerektirir, çok sayıda malzemenin yığılmasını, sabır gerektirir. "Devasa anıtlar"ını "iyi niyetin büyük hataları"yla inşa etmek zorunda değildir, onları "katı bir yöntemle bulunmuş, görünürde önemsiz küçük hakikatler"le inşa etmelidir. Kısacası amansız bir erüdisyon hırsı. Soybilim, felsefenin kibirli ve derin görüşünün bilginin köstebek bakışına karşıt olması gibi, tarihe karşıt değildir; tersine o, ideal anlamlara ve tanımsız erekselliklerin tarih ÖTESİ açılımına karşıttır. "Köken" arayışına karşıttır (Foucault, 2004: 230-231).

Foucault, Nietzsche'nin Hegel'e karşıt olarak önerdiği tarih anlayışının köken ve benzerlik arasında ilişkiler kurmak yerine bütün farklı izleri ayırma tabii tutan bir tarih yazımı olduğunu öne sürmektedir. Mahon'un (1992: 81) belirttiği gibi Nietzsche'nin soybilimci tarihi, insanın yaptığı, söylediği ve düşündüğü şeylerin bir öznesi olduğundan, insanın kendisini tanıması ve oluşturması için insana rehberlik eden olaylar bağlamında tarihin araştırılmasının bir eleştirisidir. Nietzsche'nin çizgisel ve ilerlemeci tarihi eleştirmesinin

nedeni tarihte sürekli bir gelişme düşüncesinin Aydınlanma'yı varılacak son bir nokta gibi görmesinde yatar. Sürekli ilerleme ve özgürlük fikrinin aldaticılığına kanan insanlar daha optimist olurlar ve yaşadıkları an'ın farkına varmazlar, hem zamana hem de kendilerine yabancılaşarak ileri doğru bir atılım göstermezler böylece bu durum onları pasifize eder. İnsanın tarihin geçmişinde yaşayarak pasifize olmasının ötesinde Nietzsche için tarihin anlamı varsa o da insanların şimdiki anı yaşamaları ve yaratıcı olmalarına olanak sağlaması gerektiğidir (Danto, 2002: 18). Foucault, Nietzscheci soybilimini insanın bir özne olarak kendisini ve şimdiki anını daha iyi nasıl anlayabileceği noktasında tarihsel bir bakış açısı olarak kullanmıştır.

Foucault'nun soybilimci tarih anlayışının doğasında tarihe karşı olmak gibi bir anlam yoktur. O sadece tanımlanamaz erekselliklerin ve ideal işaretlerin tarih dışı gelişimini reddetmektedir. Foucault, tarih ile ilgili araştırmasında süreklilik kavramını dışarıda tutarak klasik yöntemlerle iş gören tarihçilerin karşısına kuramsal güçlüklerin dışında tarih yazımı ile ilgili birçok yeni sorun alanlarını koyar ve asıl önemli noktanın tarihin nesnesinin ne olduğu sorununa dikkat çeker. Tarihin yöneldiği şey, konumu belirlenmiş tarihsel bir olaydan ziyade araştırma konusu olacak bir 'olay'dır. 'Olay' ile vurgulanan bir dil, iktidar ve bilgiye ilişkin kopmaların ve kırılmaların işaret ettiği şeydir. Foucault, herhangi bir tarihsel olayın içerisinde bir temaya bağlı kalınıp ayrıştırılmış pozitif tarih verilerinden faydalanarak yeniden kurgulanan bir 'tarih'in perdesini yırtarak ardındaki izlerin peşine düşer. "Sonuç olarak, gerçek anlamıyla tarih, büsbütün kısa olan tarih, değişmeyen yapıların yerine olayların baskınına kaldırıyor gibi görüldüğü halde, düşüncenin, bilginin, felsefenin, edebiyatın tarihi kopmalarını çoğaltıyor ve süresizliğin bütün belirtilerini araştırıyor gibi görünmektedir" (Foucault, 1999: 17). Böylelikle itibar noktası bu pozitif verilerin dayandığı dokümanlar değil kırılmaların inşa ettiğidir. Foucault'ya göre tam da bu, söylem kavramıyla ifade edilmektedir.

Bu bağlamda, Nietzsche'ye döndüğümüzde iki temel kavramla karşılaşırız: Bilinçdışı ve Dil. Bu kavramların önemi tarihle ilişkisinde açığa çıkar. Nietzsche'ye göre herhangi bir dilsel bağlam farklı topluluklara göre değişebilir. Dilin bu yapısı insan ve insanın içinde bulunduğu tarihle olan ilişkisini gözler önüne serer. Daha ileri gidersek insan da insanın tarihselliğinin de bu dilde yerini bulduğunu ifade edebiliriz. Tarihsel olduğu ifade edilen bu dil'in içerisinde insanın tarihselliği ve yaşamsallığı tanımlanır. Tarihselliğin ve yaşamsallığın bir araya geldiği yer ise bilinçdışıdır. Bu ise hakikatin temelindeki bir kaymaya işaret eder. Hakikatin temeli bilinç'ten bilinçdışına kaymış görünür. Yine de bilinç ile bilinçdışı arasında tam bir karşıtlıktan söz etmek doğru değildir. Artık hakikat düşünen bir öznenin bağımsız olarak dilin dolayımında gerçekleşen sürekli bir yorum etkinliği ile ifade edilir (Nietzsche, 1995: 100). Yine Nietzsche, klasik hakikat algısını şu sözlerle eleştirir:

'Düşünüyorum' önermesiyle dile getirilen süreci çözümlediğimde, kanıtlanması güç, belki de olanaksız bir dizi cüretli savlar görüyorum- örneğin, düşünenin 'Ben' oluşu, zorunlu olarak düşünen bir 'şey' olması gerektiği (...) Kısaca, "düşünüyorum" savı, ne olduğunun belirlenebilmesi için, şimdiki durumumu, zaten bildiğim diğer durumlarımla karşılaştırdığımı varsayar, öteki "bilgilerle" kurduğum bu geriye dönük bağlantı, bana hiçbir biçimde dolaysız bir kesinlik sunamaz (Nietzsche, 1997: 22).

Bu sözlerle Nietzsche, dilin dolayımında özne ve yüklem ön kabulleriyle kurulan yargının dilbilimsel bir yanılsama olduğunu ifade eder. Bu dilsel yanılsama aslında epistemik bir alandan, ontolojik bir alana doğru gidebilme olanağının da kendisidir. Bu anlamda Nietzsche'nin eleştirisi, genel biçimi itibarıyla özne ve yüklem ikilisinden oluşan ve özünde dilsel bir ifade olan yargının, genel bir şema olarak kullanılmasıdır. Nietzsche bu durumu şöyle ifade eder:

Tek tek felsefe kavranılan, rasgele ya da özerk biçimde evrilen şeyler değildirler; tersine, her ne kadar düşünce tarihinde ansızın ve gelişigüzel ortaya çıkıyormuş gibi görünseler de, tıpkı bir kıtaya ait hayvan varlığının (fauna) üyeleri gibi, belli bir dizgeye aittirler. (...) En farklı filozoflar bile, olanaklı felsefelerin belli bir temel semasındaki yerleri nasıl da başarıyla dolduruyorlar. Görünmez bir büyüün etkisi altında, ister eleştirelilikleri, isterse dizgeselleştirme amaçları yoluyla, kendilerini ötekilerden ayrı bir yere koymaya çalışsalar da yine aynı yörüngede dönüyorlar, içlerindeki bir şey birbiri ardına onları belli bir düzene uymaya itiyor (Nietzsche, 1997: 26).

Bu sözler, Descartes'la başlayan ve iki yüzyıl içinde, Batı kültürünün "resmi" felsefe yapma biçimi haline gelmiş bir bilinç felsefesi geleneğinin, bu süre içinde geçirdiği dönüşüme, bu dönüşümün sonuçlarına ve geleneğin dokunulmazı, "putu" haline gelen belli bir özne tasarımıyla duyulan tepkinin açık ifadesidir. Nietzsche'nin sıkıntısı, modern düşüncenin simgesi olarak görülen Descartes'la başlayan bilinç temelli felsefe geleneğinin, Sokrates'ten beri insanı ideal bir özne-nesne ilişkisi içinde ele alarak, onun yaşamını ve yaşamını anlamlı kılan ifade biçimlerini - değerlerini - tek yanlı bir biçimde görmeye zorlayan, dolayısıyla insanın "varlık koşulları" olan bu şeylere "değerlerine aykırı bir anlam ve değer" (Kuçuradi, 1999: 15) yüklediği için çökmeye mahkûm olan Platoncu-Hristiyan düşüncenin ekmeğine yağ sürmüş olmasıdır. Nietzsche, Hegelci tarih felsefesinin mantıksal sonucunu yani Tanrı ile özdeşleştirilen hakikat fikrinin

getirdiği büyük tehlikeyi görmüştür; zira bu düşüncenin özü, tarihi- dolayısıyla insanın bütün başarılarını, “yaşam ifadelerini”- anlamlı kılan yegâne ölçütün, tarihin sonunda Nietzsche’nin deyiimiyle “ötede” bulunduğu dur.

Nietzsche, Platon’dan başlayıp Hristiyanlıkta doruğa çıkan gerçeklik düşüncesinin hayatın tüm alanlarına işlediğini ve insanın bütün eylemlerini yönettiğini ifade eder. Bütün filozofların değerlendirmelerinin gerçeklik değil birer yorum olduğunu: “Gerçek orada varolan ve bulunacak, keşfedilecek olan bir şey değildir, tersine yaratılması gereken bir şeydir... Sonsuza kadar giden bir süreç olarak, bir etkin belirleme sıfatıyla, aslında sabit ve belirlenmiş bir şey olmayan bir şeyin bilincine varılması değildir. O ‘güç’ istencinin bir sözcüğüdür” (Nietzsche, 2002: 280) şeklinde açıklığa kavuşturmuştur. Yaşam ve dünyaya ait farklı yorumların olması, genel üst anlatıların olmayacağını da göstermektedir. Ayrıca hiçbir yorum kendisinin dışındaki yorumlardan daha üstün değildir.

Böylece, Hristiyanlığın gözünde varlık nedeni Tanrı olan ve onun koyduğu hedefe göre yaşaması gereken insan, Hegel’e gelindiğinde, artık varlık nedeni tin olan ve onun kendi hedefine göre tutkularında oyuna getirilerek yaşayan ve bunu kabullenmesi gereken insan halini alır. Mantıksal olarak, “varlık koşulları”, bir varolan gibi ele alınan “hakikat” ile ilişkilendirilen insan, bu hakikatin - Tanrı ya da tin - değersizliği anlaşıldığında, ortadan kalkmak zorundadır. Foucault’nun Tanrı’nın ölümü ve insanın ölümü arasında var olduğunu ileri sürdüğü eş anlamlılık işte bu noktada kurulur. Ancak bu eş anlamlılık, kendi başına tam bir içeriğe sahip olmaktan uzaktır; Foucault’ya göre Nietzscheci eleştiri, yalnızca bir sonun başlangıcıdır. Nietzsche Tanrı’nın ölümünden *Şen Bilim* adlı eserinde “Tanrıyı gömen mezar kazıcılarının yaygarasından başka bir ses duyuyor muyuz? Tanrısal çürümeden- Tanrının çürümesinden başka koku duyuyor muyuz? Tanrı da çürüdü. Tanrı öldü! Tanrı ölü! Onu öldüren de biziz” (Nietzsche, 2003: 130) şeklinde ifade etmiş ve bununla Hristiyan ahlak ve inancının sonunun geldiğini duyurmuştur. Tanrı’nın ölümü iddiası gerçekte modern insanın değerlerini, üzerine kurduğu bütün değerlendirme ölçütlerinin ve varlığı anlamlandırmalarının sona erdiğini dile getirir.

Sokratik Batı kültürünün oluşturduğu değerler sıradüzeni içinde “baş değerler” olarak görülen felsefe ve bilim ile Hristiyan ahlakının yeniden değerlendirilmesi, insan yaşamı bakımından taşıdıkları anlamın ortaya çıkarılmasıdır. Nietzsche’ye göre değerler gerçeğe dayanır. Değerler kirlendiğinden Tanrı’nın gücü belirgin bir şekilde azalmıştır. Eğer ilahi olan dünyayı aşamıyorsa, o zaman kutsal, tecrübede dile geliyor demektir. Postmodernlerin diliyle Tanrı, artık bir “meta-söylem” statüsüne sahip değildir. Bu nedenle teolojik olan problem birdenbire toplumsal ve tarihsel bir problem haline gelir. Eğer Tanrı ölmüşse her şey mümkündür. Böylece Nietzsche klasik metafiziğin sona erdiğini dile getirir (Murphy, 2000: 129). Nietzsche’nin felsefesinde Tanrı’nın ölmesinin sebebi bilginin artık nihai sebepler peşine düşmemesi ve insanlığın da ölümsüz bir ruha inanma ihtiyacı duymamasıdır. Tanrı kendi yasalarından biri olan hakikat arayışı adına ölmüş olsa bile bu arayışın anlamı onunla birlikte kaybolmuştur (Vattimo, 1999: 78). Artık hakikat olan ve sabit olan bir şey kalmamıştır. İnsan da bu nihilizme bağlı olarak antropolojik karakterli beşeri bilimlerdeki epistemolojik konumunu kaybetmiştir. Tanrı’nın ölümüyle modern insanın bağlı olduğu eski değerlerinden kopması onu bir özgürlükten çok nihilizme itmiştir. Danto, (2002: 6) Hristiyanlık değerleriyle yetiştirilen Batılı insan, Tanrı’nın ölümüyle tüm değerlerini yitirmiş ve başka bir değere de henüz sahip olmadığından nihilizmin içine düşmüş olduğunu, bu açıdan Tanrı’nın ölümünün insanı zor ve acımasız olan bu dünyada bütün temellerinden yoksun bıraktığını ileri sürmektedir.

XX. yüzyıl ise, her bakımdan bir bunalım çağı olarak gösterir kendini. Özellikle Avrupa kültürüne ilişkin “bunalım” saptaması yirminci yüzyılın başından beri yapılmaktadır. Bu saptamadaki temel vurgu, bunalımın öncelikle, kökleri Batı kültürünün başat değerlerinde bulunan bir düşünce geleneğiyle bağlantısı olduğudur. Söz konusu başat değerler, yukarıda da belirttiğimiz gibi, din, felsefe ve bilimdir. Batı insanının, Nietzsche’nin Tanrı’nın ölümünü ilan etmesine koşut biçimde, kendisini ve yaşamı Hristiyan düşüncesine uygun biçimde ‘Tanrı’ dolayısıyla bilmeye son vermesi, kendi ne’liğini ve nasıllığını, yeniden felsefe ve bilim aracılığıyla ortaya koymaya çalışmasına yol açar. Felsefede kendini Cogito olarak gösteren ve insanı temelde bir bilgi “öznesi”, “akıl” olarak kavramaya yönelen bilinç felsefesi, bilimde ise insanı hem diğer canlılar arasındaki yerine göre hem de tarihsel oluşuna göre kavramaya çalışan insan bilimleri biçiminde karşımıza çıkar bu çaba. Bilgi teorisinin teolojiden kopuşu kesin olarak Nietzsche’nin analiziyle başlar (Foucault, 2005: 173). Foucault, Nietzsche’nin Batı düşüncesinden iki noktada ayrıldığını bunlardan ilkinin bilgi ile eşya arasındaki kopma olduğunu ifade eder. Batı felsefesinde bilinecek şeylerle bilginin kendisinin süreklilik ilişkisini mümkün kılan ve bilgiye dünyadaki şeyleri gerçekten bilme gücünü sağlayan ve bilginin sürekli hata, yanılsama keyfilik olmamasını sağlayan Tanrı idi. Descartes’tan beri ve hatta Kant’ta bile bilgi ile bilinecek şeyler arasında bir uyum olmasını sağlayan bu ilkedir. Bilginin dünyadaki şeyler üzerinde temellenen bir bilgi olduğunu kanıtlamak için Descartes, Tanrı’nın varlığını kabul eder (Foucault, 2005:

172,173). Bilgi ile bilinebilecek şeyler arasında hiçbir ilişki yoksa, bilgi ile bilinen şeyler arasındaki ilişki keyfî ise, iktidar ve şiddet ilişkisi ise bilgi sisteminin merkezinde Tanrı'nın varlığı artık zorunlu değildir. Bilgilerimizin garantörü olan Tanrı'nın ölmesi ile beraber insanın verili herhangi bir hakikati kabul etmesi veya araması da artık söz konusu edilemez.

Descartes'tan bu yana insan öznesinin birliğinin arzudan bilgiye, içgüdüden bilgiye, bedenden hakikate giden süreklilik tarafından sağlandığı görülür. Bunların tümü öznenin varlığını güvence altına almaktaydı. Bir yanda içgüdü mekanizmalarının, arzu oyunlarının, beden mekanizmaları ile irade arasında çatışmaların ve diğer yanda bilginin var olduğu doğruysa bu durumda insani öznenin birliğine artık ihtiyaç yoktur. İkinci olarak, bilgi ile içgüdüler arasında sadece kopma, tahakküm ve kölelik ilişkileri, iktidar ilişkileri olduğu doğruysa o zaman bu artık Tanrı'nın değil, birliği ve egemenliği içindeki öznenin de yok oluşudur (Foucault, 2005b: 173). Çünkü artık bilgilerimizin dünya ile uyum içinde olmasını sağlayan bağ ortadan kalkmıştır.

XX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden antropolojik karakterli modern epistemin merkezi öznesi ve nesnesi insandı. Modern epistemi, insanlık için epistemolojik paradoks yaratan bir durum olarak algılayan Foucault'ya göre, içinde yaşadığı toplumsal deneyimin ürünü olan insan, aynı zamanda tümdengelimsel bilginin aracılığıyla bilgiyi kurandır. Böyle bir epistemolojik gerilim fazla sürmez ve sonunda modern epistemde düşüncenin temeli olan insan fikri, karanlığa gömülürken, empirik ve aşkın bir icat olan insan da kesin olarak ortadan silinecektir (Munslow, 2000: 197). Foucault, bize beşeri bilimlerin dayanağı olan insanın sahneyi terk ettiğini söylemektedir.

Buradan da anlaşıldığı üzere Foucault, 'özneler'in sadece iktidar ve dil arasındaki karmaşık etkileşim aracılığıyla var olduğu düşüncesini Nietzsche'nin argümanından çıkarsamıştır. Yine Foucault, özneliliğin gerçekte var olan bir şey olmadığı fakat bizi yönetmek ve denetlemek için toplumsal düzenlemenin hâkim sistemleri tarafından uydurulmuş olduğu fikrini de Nietzsche'den alır. Foucault'ya göre XVIII. yüzyılda modern öncesi iktidar türleri, insan nüfusunun hareketli ve parçalı doğası ile başa çıkamamış kurumlar (hapishaneler, imalathaneler, okullar, fabrikalar, hastaneler ve kışlalar) etrafında inşa edilen ve insan nüfusunun daha iyi düzenlemeyi amaçlayan iktidar mekanizmaları ortaya çıkmıştır. Foucault'ya göre modern ve gayri şahsi bu iktidar, Nietzsche'nin ahlakın nasıl bir özne kategorisi uydurduğu ve bireylerin varoluşunu kendi eylemlerinden sorumlu olmalarıyla ilişkilendiren bunun için de dile yerleştirildiği ile doğrudan ilişkili ve örtüşen bir durumdur. Söz konusu iktidar, normal davranışı normal olmayandan ayıran insan varlığına ilişkin yeni bilgiler ve hakikatler ortaya koymuştur. Foucault için dilin işlevsel malzemesi normal olan ve normal olmayan davranış tarzlarımızı belirleyen bilgi ve hakikat söylemleridir. Ortaya konan yeni bilgilerin ana eksenini Nietzsche'deki gibi öznedir. Her eylemin kendi nedeninin, öznesinin bir sonucu olduğu, modern söylemlerin tüm davranışın düşsel kaynağı ve böylece analizin nihai nesnesi olarak icat ettiği özne, cümledeki gramer öznesinde belirginleşen bir önyargıdır. Bu önyargı, aydınlanmanın ortaya koyduğu 'kendilik bilinci' ile ilgilidir (Mansfield, 2006: 78). Nietzsche'nin müjdelediği üst-insanın doğuşu, Tanrı'nın ölümü ile birlikte okunduğunda daha anlamlı hale gelir; artık Tanrı öldüğü için "insan alt edilmesi gereken bir şeydir" (Nietzsche, 1999: 25,26). Üst-insan, Tanrı'nın yerine geçeceğinden, insan ona yer açmak için Tanrı(sı) ile birlikte sahneden çekilecektir.

Foucault'nun tarih hakkındaki yapıtları, "hakikat" ve "bilgi"nin ister istemez, indirgeme ve bastırmayı kapsayan birer yorumdan ibaret olduğunu açığa çıkarmıştır. Bilgi hep belirli bir niteliğe sahip yetkin yorumculara ve temsilcilere gerek duyar. Güç elitlerinin ortaya çıkış nedeni budur. "Tarih genellikle geçmişti türdeşleştiren bir yaklaşım olarak betimlenir... Bunun tam tersine Foucault bütün doğruluk iddialarını dilin, söylemin ya da temsilin olduğu her yerde varolan iktidar istencinin ürünlerine bağlı olarak ele alan Nietzscheci ya da soykütüksel bir bakış açısını benimsemektedir" (Sarup, 1995: 94).

Nietzsche'ye göre güç, bütün felsefi söylemlerin odağında yer alır. Güç hem evrensel hem de bütün canlı varlıklarda kullanılan bir şeydir. Nietzsche bu olgunun canlı varlıklar hakkındaki hemen her şeyi özellikle de inanç ve değerlerini açıkladığını söyler (Robinson, 2000: 56). Nietzsche, kişinin kendi bakış açısı ile sınırlı olduğunun farkındadır ve bununla başa çıkmak için kullandığı yollardan birisi karşıtların yerlerini değiştirmektir. Kişi karşıt iki terimin de aslında birbirinin suç ortağı olduğunu göstererek bakış açılarını ters yüz edebilir. Bu yolla Nietzsche, "eğretileme" ile "kavram", "beden" ile "zihin" arasındaki karşıtlıkları sorunsallaştırmıştır. Nietzsche'ye göre yazınsalın doğru, kendisine özdeş bir anlama sahip olma olanağı yoktur. Nietzsche eğretilemelerin oluşumunu insanın figür kurma dürtüsüne duyduğu yakınlıkla betimlemiştir. Her düşüncenin eşdeğer olmayanının, eşdeğer kılınmasıyla ortaya çıktığını söyler. Eğretileme, birbirinden ayrı şeyler arasında özdeşlik kurmak demektir. Nietzsche, daha sonraki yapıtlarında betimsel dürtüye "güç istenci" adını vermiştir. Öyle ki, doğruyu istemek gerçekte gücü istemek demektir çünkü, bilgi için tanımlanan bu dürtü egemenlik dürtüsüne geri taşınabilir ve onunla örtüştürülebilir. Bazen Nietzsche bu

soyut güç istenci kavramını, bilen bir öznenin denetiminde olmaksızın bilinç dışında ardı arkası kesilmeyen betimsel bir anlatımla kullanır. Gerçekten de Nietzsche için bilinçdışı, yani öznenin hiçbir şeyi bilmediği boş zihin alanı en önemli insan etkinliği alanıdır. Nietzsche, Platon'dan bu yana felsefenin, dilin temelde eğretilmeye dayalı bir yapısı olduğu gerçeğini bile bile bastırdığını savunmuştur. Felsefe eğretileri kullanmış fakat bu gerçeği gizlemiştir (Sarup, 1995: 57).

Organik yaşamın temel içgüdüsünün temelinde güç istencinin bulunduğunu düşünen Nietzsche, "güç" kavramını kuvvet ya da dayanıklılık değil, kendini alt etmek anlamında kullanır. Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'te güç istencini: "Nerede canlı gördüysem orada güç istemi gördüm; ve hizmet edenlerin istencinde bile efendi olma istenci buldum... Savaşın olduğu her yerde güç istenci vardır. Evrenin özü de büyük bir güçtür. Sürekli değişen ama bütün olarak değişmez kalan bir güç" (Nietzsche, 1999: 140) şeklinde açıklar. Nietzsche güç istencini hayatın temelinde görür, ona göre güç istenci bütün canlılarda vardır ve insanların eylemde bulunmasına sebep olan temel bir güdüdür. Nietzsche'nin güç istenciyle vurguladığı şey kendini yenmek, kendini aşmaktır.

Nietzsche'den hareket eden Foucault, birey ve güç kavramlarını, geleneksel liberal ve Marksist siyasal felsefelerden tamamıyla farklı biçimde ele almıştır. Siyasal felsefe geleneksel olarak "meşruiyet" sorununa odaklanmıştır. "Güç", devlete tevdi edilmiş bir tür metafiziksel varlık olarak görülürken özerk yurttaşların buna onay vermiş olması temel bir koşuldur. Bu temel üzerinde devlet "yasalar" hazırlar ve yurttaşlarına bir takım "haklar" tanır. Foucault, bu geleneksel yaklaşıma karşılık böyle bir siyasal yapılanmanın gerçek işlevinin güç ve tahakküme dair kaba hakikati gizlemek olduğunu iddia etmektedir. Gücün özü yoktur, güç karşımıza değişik biçimlerde çıkar. Bazı gruplar, bazı güç türleri üzerinde bir tekele sahipken, bazı gruplar da bu güçler üzerinde daha az etkinliğe sahiptir. Güç sadece devletin elinde bulunan, ele geçirilebilen bir şey değildir.

Geleneksel felsefi söylemin tarif ettiği özerk ve tarihten arınmış insan hiçbir zaman var olmamıştır. İnsanların olduğu kadar insanlığın inanış ve değerlerinin de tarihi vardır. Sistemler ve terbiye edici kurumlardan meydana gelen gevşek ağlar, insan özneleri oluşturduğu gibi onlar üzerindeki denetimi de sağlamaktadır. Bu ağı oluşturanların "söylemi" hangi düşünce, inanç ve eylemlerin mümkün olabileceğini kontrol altına almakta insanların kendileri hakkındaki tasavvurlarını denetlemektedir. İnsanlar "kendilerinin" olan biricik bir kimliğe sahip değildirler. Onlar birer özne (buyruk altında)dır. Özneler, varlığından neredeyse bütünüyle habersiz oldukları, farkında olmadıkları güç, sistem ve ağları aracılığıyla yaratılmışlardır (Robinson, 2000: 58).

Buyruk altındaki özneyi ahlaki açıdan değerlendirdiğimizde bir suç eylemi, ister deneyimlerin bir sonucu olsun isterse doğuştan gelmiş olsun, suçlu bir doğaya sahip biri tarafından yapıldığı için eylemlerin sonuçları karşısında nedenlerinden sorumlu tutulmasını sağlar. Bu ahlakçılık Aydınlanma'nın birey üstüne odaklanmasıyla güç kazanmıştır. Fakat buradaki mantık Nietzsche'ye göre bir yanılsamadır. Her etkinin arkasında onu planlayan bu yüzden de sorumlu olan bir insan 'özne' olduğu bütünüyle yanılgıdır. Öznelerin belli biçimlerde eylemeyi seçebilen ya da seçemeyen varlıklar olduklarını düşünmek 'dil'in ayartıcılığı'dır. Kendi hayali özneleriyle birlikte gramer, bu istençle ahenkli olan bu güç yüklü figürleri denetim altına alma girişimidir. Bu en yüksek istence katılmaya gücü yetmeyen 'zayıf' ahlak denen şeyi uydurdu ve onu güçlülüğün güçlü olmamayı da seçebileceği izlenimini veren dilin kategorileri içine yerleştirdi. Fakat Nietzsche, bunun böyle kabul edilmesine karşı çıkar. Çünkü güçlü, sadece güçlü olabilir ve onu denetim altına almaya çalışan ahlak, ezilenin mirası olan tarihin içinden çıkmasına engel oluşturur. Kısaca ahlak ve onun aygıtı olan dil, mutlak hakikat ve değerlerin evrensel sistemi değil insan dünyasında bir grubun ötekini denetim altına almaya çalıştığı iktidar oyununun silahıdır (Mansfield, 2006: 76,77).

Nietzscheci bir felsefe dağınık, bazen neredeyse tesadüfi gibi gözüken sezgi ve kişisel özgünlüklere dayalı tarih ve psikolojiye dair gözlemlerin tuhaf bir karışımıdır. Bu Foucault'nun kapsamlı metodik araştırma tarzına hiç benzemez. Ayrıca Nietzsche, bireysel insan kimliği hakkında Foucault'dan çok daha az şüphecidir. Nietzsche'nin kişileri tam da kendini yapan ana inanışların ve değerlerin sahibi olan bazı özcü psikolojik, hatta fizyolojik niteliklerin varlığına inandığı anlaşılmaktadır (Robinson, 2000: 60). Nietzsche estetik açıdan gelişmiş bazı üstün bireylerin kimliklerini kendi elleriyle biçimlendirip yaratabileceklerini savunmuştur.

Sonuç

Özne ve iktidar üzerine çözümlemeleri ile bilinen Foucault, bu konuda en fazla Nietzsche'den etkilenmiştir. Şimdinin tarihini rastlantılar üzerinden pratiklerin ve kurumların kökenlerini ele alarak yazan Foucault'nun anlayışı alışlagelmiş bir köken araştırmasının tersine önemli anlatıların altını kazanan soybilimsel bir anlayıştır. Foucault, öznellik, etik, süreksizlik ve iktidar ve güç gibi pek çok konuyu Nietzsche'nin tarih anlayışından faydalanarak işlemiştir. Nietzsche, tarihe erekselliklerin ve idealleştirilen anlamların tarihi olarak bakmamıştır. Ussal ve erekselci bir tarih okuması üzerine inşa edilen felsefi söyleme dayalı Batı düşüncesi, tarihi ideal bir amaca yönelik evrimsel bir süreç olarak tanımlamıştır. Foucault ise bu türden tarih anlayışının sürekliliğin kırılğan yapısını zedeleyecek birçok kopuşla hesaplaşması gerektiğini belirtmiştir. Foucault, Nietzsche'nin Hegel'e karşıt olarak önerdiği tarih anlayışının köken ve benzerlik arasında ilişkiler kurmak yerine farklı izleri ayırma tabii tutan bir tarih yazımı olduğunu öne sürmektedir. Nietzsche'nin soybilimci tarihi, insanın yaptığı, söylediği ve düşündüğü şeylerin bir öznesi olduğundan, insanın kendisini tanıması ve oluşturması için insana rehberlik eden olaylar bağlamında tarihin araştırılmasının bir eleştirisidir. Nietzsche'nin çizgisel ve ilerlemeci tarihi eleştirmesinin nedeni, tarihte sürekli bir gelişme düşüncesinin Aydınlanma'yı varılacak son bir nokta gibi görmesinde yatar.

Kaynaklar

- Danto, Arthur. Nietzsche. Çev. Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
- Foucault, Michel. Bilginin Arkeolojisi. Çev. Veli Urhan. İstanbul: Birey Yayınları, 1999.
- . Felsefe Sahnesi. Der. F. Keskin, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- . Büyük Kapatılma. Der. F. Keskin, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Kuçuradi, İoanna. Nietzsche ve İnsan. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999.
- Mahon, Micheal. Foucault's Nietzschean Genealogy. New York: New York State University of New York Press, 1992.
- Mansfield, Nick. Öznellik. Çev. H. Çetinkaya, R. Durmaz. İzmir: Aralık Yayınları, 2006.
- Munslow, Alan. Tarihin Yapısökümü. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Murphy, W., John. Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri. Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Nietzsche, F., Wilhelm. İyinin ve Kötünün Ötesinde. Çev. Ahmet İnam. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997.
- . Deccal: Hristiyanlığa Lanet. Çev. Oruç Aruoba. İstanbul: Hil Yayınları, 1995.
- . İyinin ve Kötünün Ötesinde. Çev. Ahmet İnam. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997.
- . Böyle Buyurdu Zerdüşt. Çev. A. Turan Oflazoğlu. Bursa: Asa Yayınları, 1999.
- . Güç İstenci. Çev. Sedat Umran. İstanbul: Birey Yayınları, 2002.
- . Şen Bilim, Çev. Levent Özşar. Bursa: Asa Yayınları, 2003.
- Robinson, Dave. Nietzsche ve Postmodernizm. Çev. Kaan H. Ökten. İstanbul: Everest Yayınları, 2000.
- Sarup, Madam. Postyapısalcılık ve Postmodernizm. Çev. A. Baki Güçlü. Ankara: Ark Yayınları, 1995.
- Vattimo, Gianni. Modernliğin Sonu. Çev. Şehabettin Yalçın. İstanbul: İz Yayınları, 1999.

NIETZSCHEAN INFLUENCES IN THE LOSS OF THE SUBJECT IN FOUCAULT

Ufuk Bircan

ABSTRACT

Michel Foucault rejects an understanding of history based on progress, continuity, objectivity and reason. As a result of the genealogical analysis of history, Foucault claims that each period is shaped around an epistem of its own, as vulnerabilities, unrelated events and emerging arbitrariness. In this study, it is aimed to reveal that Foucault's studies on subject, power and history were influenced by Nietzsche's concept of genealogy and criticism of western metaphysics. Nietzsche's thesis of history has displaced the understanding of subject and truth, which has a central position in western metaphysics. Using the genealogy method, Foucault criticized the search for origins and claimed that the subject-object relationship in the Cartesian philosophy tradition collapsed and lost its value. Nietzsche argues that philosophy, science and moral understanding in rationalist western culture should be reconsidered with the death of God. Since the classical idea of truth disappeared with the death of God, man in the modern epistemology is deprived of all his teleological origin. Foucault by criticizing the understanding of the subject, which is the continuation of the classical idea of truth and built in the 20th century, asserts that modern society does not have an originary bond, and that the individual is assumed to be an identity presented by power.

Keywords: Genealogy, history, Nietzsche, Foucault, subject